

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภูมิปัญญาไทย นับเป็นมรดกอันล้ำค่า ที่ควรอนุรักษ์ไว้ให้ถึงอนุชนรุ่นหลัง เนื่องจากบรรพบุรุษไทยได้ศึกษา ค้นคว้า ปรับปรุง คัดแปลง สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัวจนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทำให้สมาชิกของเผ่าพันธุ์สามารถแก้ไขปัญหา สะสม และพัฒนาภูมิปัญญาของกลุ่มคนให้เจริญก้าวหน้า กลายเป็นมรดกของสังคมสืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นภูมิปัญญาไทยจึงเป็นทั้งความรู้เดิมที่คนไทยรับช่วงมาจากบรรพบุรุษ และสิ่งที่คนสมัยปัจจุบันพัฒนาต่อยอดให้ความรู้เดิมเพิ่มพูนขยายขอบเขตออกไป โดยการประยุกต์ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวนำมาสร้างสรรค์และเอื้ออำนวยให้ชีวิตได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น การรู้จักปรับตัวเองให้สอดคล้องกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความสมดุลและความเหมาะสมของการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษไทยมีความถนัดและชำนาญเป็นอย่างมาก

การที่ปราชญ์ชาวบ้านได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไปยังบุตรหลานของตนหรือบุคคลที่อยู่ใกล้เคียง โดยบุคคลที่ถ่ายทอดนั้นมิได้มีอาชีพเป็นครู ส่วนใหญ่มักเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จึงเป็นวิธีการสอนที่น่าศึกษา กล่าวคือเป็นการเรียนการสอนด้วยการกระทำ อาจกล่าวได้ว่า บ้านหรือสถาบันครอบครัวจะมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ หรือการถ่ายทอดความเชื่อ ทักษะคติ และแบบแผนพฤติกรรมของครอบครัวไปสู่บุตรหลาน เพื่อให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดี มีความรู้ในการประกอบอาชีพ โดยมีพ่อแม่หรือปู่ย่าตายายเป็นครู บุตรหลานเป็นนักเรียน ลักษณะการเรียนการสอน เพื่อมุ่งใช้ในชีวิตประจำวัน อาศัยความชำนาญที่ฝึกฝนและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันมา เป็นการศึกษาวิธีปรับปรุงตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อม นำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นมาดัดแปลงให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง สอนไปตามความรู้ที่มีเรียนมาน้อยแค่ไหนไม่มีกำหนด การเรียนรู้ของมนุษย์ในลักษณะนี้จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้

ตลอดชีวิตที่เรียกว่า "life-long education" (พงษ์พร ไตรรัตน์สิงกุล 2537 : 1 - 2 อ้างจาก เอื้อบุษปะเกษ หงสกุล 2520 : 57)

เมื่อมนุษย์เจริญขึ้น อยู่รวมกันเป็นสังคมใหญ่ รู้จักเพาะปลูกพืช และสะสมอาหาร ไม่ต้องกังวลกับการแสวงหาอาหารทุกวัน ทำให้มีเวลาว่าง พอที่จะคิดสร้างสรรค์งานอื่น ๆ รู้จักแบ่งงานกันทำตามความถนัด จึงเกิดมีอาชีพต่าง ๆ ขึ้น งานหัตถกรรมจึงเป็นอาชีพหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งเกิดจากผู้มีฝีมือในการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้จากวัตถุดิบในธรรมชาติ เมื่อมีการผลิตซ้ำ ๆ กันมาก จึงเกิดความชำนาญและมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง และเกิดกระบวนการพัฒนาหัตถกรรมให้มีคุณภาพมาตรฐานและประโยชน์ใช้สอยได้ดียิ่งขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยการเรียนรู้ถึงคุณสมบัติของวัตถุดิบ รู้จักเลือกสรรวัตถุดิบให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์หัตถกรรมแต่ละประเภท และการใช้เทคโนโลยีที่คิดค้นขึ้นตามความก้าวหน้าของยุคสมัยนั้นๆ มาพัฒนากระบวนการผลิตหัตถกรรมให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน ตลอดจนมีการปรับแต่งความงามของศิลปะในงานหัตถกรรมเพื่อสนองความต้องการทางจิตใจ คตินิยม และความเชื่อ รวมทั้งประโยชน์ใช้สอยทางร่างกายให้สอดคล้องกัน (จิราพร อาจเจริญ 2545 : 1 อ้างจาก กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2537 : 5)

วิวัฒนาการด้านหัตถกรรมไทย มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน จากการสำรวจได้พบว่าเมื่อประมาณ 5,600 ปีมาแล้ว ชุมชนของมนุษย์ในพื้นที่ดินอีสาน ได้อพยพจากที่สูงตามเพิงผา ลงมาอยู่ในบริเวณที่ต่ำ เช่น บ้านเชียง บ้านนาดี ในจังหวัดอุดรธานี และที่บ้านโนนนกทา บ้านโนนชัย ในจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น กลุ่มชนเหล่านี้ได้พัฒนาจากชุมชนล่าสัตว์ มาเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผา รู้จักหล่อสำริด และเหล็ก อันเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาจนสามารถสืบสานงานเกษตรกรรมและงานฝีมืออย่างต่อเนื่อง การค้นพบโบราณวัตถุและโครงกระดูกของมนุษย์ที่บ้านเชียง ทำให้ทราบว่า มนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้รู้จักการหล่อสำริดใช้แล้ว เมื่อประมาณ 4,000 ปี เศษ และรู้จักการใช้เหล็กเมื่อประมาณ 2,000 ปีที่ผ่านมา การขุดค้นที่บ้านนาดี ในจังหวัดอุดรธานี และบ้านโนนนกทา อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น ทำให้ยืนยันได้ว่า พื้นที่แห่งนี้มีมนุษย์ได้ผลิตสำริดขึ้นมาได้เอง ประมาณ 5,600 ปี มาแล้ว ถือว่าก่อนที่อื่นในโลก กระบวนการผลิตสำริดเป็นรูปแบบภาษาณะต่าง ๆ ด้วยวิธีโบราณนั้น แม้จะมีการถ่ายทอดกันมามากกว่า 4,000 ปีมาแล้วก็ตาม ก็เชื่อว่า จะมีช่างฝีมือเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเมื่อมีกระแสการพัฒนากรรมวิธีด้วยเครื่องมืออุตสาหกรรมได้ทำให้กรรมวิธีแบบโบราณสูญหายไป หากไม่มีผู้เรียนรู้และถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องแล้ว การผลิตเครื่องสำริดหรือทองเหลืองอย่างโบราณก็คงไม่มีให้เห็นได้ง่ายนัก (พลาติศย์ สิทธิธัญกิจ 2539 : 18 - 19)

การขุดค้นพบผลิตภัณฑ์เครื่องมือโลหะสำริดดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดในทวีปเอเชียภาคตะวันออกเฉียงและเอเชียภาคใต้ ซึ่งพิสูจน์ได้ว่า มนุษย์สมัยก่อน

ประวัติศาสตร์ ในภาคอีสานของไทย เริ่มใช้โลหะสำริดทำเครื่องมือ เครื่องใช้ก่อนมนุษย์แห่งอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย นอกจากนั้นบริเวณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และเขตอื่น ๆ ในภาคอีสานยังเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้โลหะที่เป็นเหล็กและสำริดมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่พบเป็นเครื่องใช้และเครื่องประดับ เช่น มีดสั้น ขวาน ใบเหล็กสำริด เบ็ด แม่พิมพ์สำหรับหล่ออาวุธ เครื่องมือเหล็กและกำไลสำริด ฯลฯ การขุดค้นและสำรวจพบที่เป็นหลักฐานสำคัญทางทิศตะวันตกของไทย คือ บริเวณภายในถ้ำต่าง ๆ แถบลำน้ำแควน้อยและวังโพธิ์ จังหวัดกาญจนบุรี เครื่องโลหะที่พบอยู่ในยุคโลหะผสมหรือยุคสำริด (Bronze Age) มีอายุประมาณ 3,000 ปี รูปแบบผลิตภัณฑ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งอาวุธต่าง ๆ ภาชนะหุงต้ม เครื่องประดับ แหวน กำไลข้อมือ กำไลเท้า และผลิตภัณฑ์ ที่ใช้ในพิธีกรรม ความเชื่อ กลองมโหระทึก เพื่อใช้ตีในพิธีกำหนดจิตเรียก และส่งวิญญาณของผู้ตายไปสู่ภพใหม่ นับเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณค่าสูงทางศิลปหัตถกรรมและโบราณคดี รวมทั้งประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยในอดีต

ปัจจุบันรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องโลหะที่น่าสนใจแบ่งตามวัสดุที่ใช้ผลิตมีประมาณ 7 ประเภท ใหญ่ ๆ ได้แก่ เครื่องเหล็ก เครื่องทองลงหิน เครื่องทองเหลือง เครื่องทอง เครื่องเงิน เครื่องถม เครื่องพิวเตอร์ เครื่องอลูมิเนียม (จิราพร อาจเจริญ 2545 : 1 อ้างจาก กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2537 : 227) มนุษย์มีความเจริญก้าวหน้า รู้จักพัฒนาวัสดุที่มีอยู่ของตนเองให้มีคุณภาพ การใช้งานดีกว่าเดิม ความรู้ใหม่ในการใช้โลหะก็เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การผสมโลหะในการใช้งานมีคุณสมบัติที่แข็งและเหนียวกว่าการใช้โลหะแต่ละชนิด โลหะที่มีคุณสมบัติพิเศษชนิดนั้นก็คือ “ บรอนซ์ ” (Bronze) ซึ่งประกอบด้วยทองแดงเก้าส่วนและดีบุกหนึ่งส่วนหรือที่ชาวไทยเรานิยมเรียกกันว่า “ ทองสำริดหรือทองลงหิน ” นั่นเอง

คำว่า “ ลงหิน ” มาจากกริยาที่ช่างทำการขัดผลิตภัณฑ์โลหะโดยใช้หินขัดให้เกลี้ยงเกลา เช่น นำหินมาขัดชิ้นที่ทำด้วยทองสำริด จึงเรียกว่า “ ขันลงหิน ” แล้วเลยเรียกชิ้นที่ขัดแล้วมีสีทองว่า “ ทองลงหิน ” ซึ่งรวมไปถึงการเรียกชื่อรูปผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ด้วย ตามประวัติกล่าวว่า คนไทยรู้จักการหล่อโลหะที่มีเนื้อโลหะผสมเครื่องทองลงหินหรือเครื่องสำริด มาเป็นเวลานานแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา มีการหล่อพระพุทธรูปและผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา แต่ไม่ปรากฏว่าได้วัตถุดิบมาจากแหล่งใด ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3 – 4 ช่างไทยซื้อทองม้าล้อมมาจากจีน ซึ่งอยู่ในรูปของล่อโก๊ะ เป็นเครื่องดนตรีจีนคล้ายฆ้องไทย นำมาหลอมใหม่แล้วตีขึ้นรูปเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องทองลงหินในสมัยนั้น เช่น ขันน้ำพานรอง ถาด ตะบันหมาก ภาชนะเครื่องใช้อื่น ๆ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ เครื่องทองม้่าพ่อ ” (จิราพร อาจเจริญ 2545 : 1 อ้างจาก กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2537 : 229)

ในจังหวัดนครราชสีมา มีหมู่บ้านหนึ่ง ชื่อ บ้านหนองบัวน้อย ซึ่งชาวบ้านมีอาชีพรองจากการทำเกษตรกรรม คือการทำเครื่องทองลงหิน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น ระฆัง กระจด ซึ่งมียุทธศาสตร์เฉพาะของตัวเอง จนมีคนกล่าวว่า กระจดที่บ้านหนองบัวน้อยมีเสียงกังวานไกล มีเสียงไพเราะกว่ากระจดจากราชบุรีหรือกระจดจากกรุงเทพมหานคร เพราะกระจดจากบ้านหนองบัวน้อยไม่ได้ทำจากทองเหลืองธรรมดาแต่ทำจากทองชันลงหินหรือทองลงหิน ชาวบ้านเรียกว่า "ทองเสาะ" เป็นโลหะผสม ระหว่าง ทองแดง + ทองเหลือง + ดีบุก + เงิน (ทวี กองศรีมา และสนอง โกศล 2538 : 27) โดยมีการสืบทอดภูมิปัญญากันมายาวนาน ถ้าจะกล่าวถึงระฆัง ที่ใช้ตีตามวัดต่าง ๆ หรือกระจด ที่แขวนตามซอฟ้าหลังคาอุโบสถ ศาลาการเปรียญ ในจังหวัดใกล้เคียงกันแล้ว ก็จะต้องนึกถึงผลิตภัณฑ์ที่มาจากหมู่บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

ในการทำเครื่องทองลงหินดังกล่าวนี้จะทำกันเฉพาะกลุ่มชนในบ้านหนองบัวน้อยเท่านั้น จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจว่า เมื่อความเจริญของพระพุทธศาสนา ยังมีความมั่นคงอยู่คู่ประเทศไทย การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สิ่งที่เป็นถาวรวัตถุ ก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง ความจำเป็นที่จะต้องใช้ระฆัง เพื่อเป็นสัญญาณนัดหมายในการทำกิจกรรมของทางคณะสงฆ์และการใช้กระจด ในการประดับตกแต่งตามซอฟ้า หรือหลังคาโบสถ์วิหารเพื่อให้เกิดความงดงามและเกิดเสียงไพเราะ ก็ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากสภาพสังคมปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และมีอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นตามมา เช่น การรับจ้างในโรงงาน อุตสาหกรรม การขับรถขนรับจ้าง พนักงานบริการในโรงแรม เป็นต้น อาจทำให้คนรุ่นลูกหลานให้ความสำคัญในการผลิตเครื่องทองลงหินลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนอาจทำให้มรดกทางภูมิปัญญาอันมีค่า ของบ้านหนองบัวน้อย ซึ่งมีเอกลักษณ์พิเศษ เฉพาะตน เกิดภาวะที่มีความเสี่ยงต่อการสูญหายของภูมิปัญญาด้านนี้ จนขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่องไปสู่อนุชนรุ่นหลังในที่สุด จากการได้พบเห็นความงามและคุณค่าของผลงานภูมิปัญญาชาวบ้านดังกล่าว ผู้วิจัยจึงตระหนักถึงปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้น จึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัย เรื่อง ความเป็นมา พัฒนาการและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหินว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะกระบวนการในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหินที่สามารถดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน ของประชาชนบ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

1. ด้านประชากร ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ เจาะจงเฉพาะผู้ทำเครื่องทองลงหินในหมู่บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เท่านั้น

2. ด้านเนื้อหา ทำการศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหินของประชาชนในหมู่บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ในด้านต่อไปนี้

2.1 ความเป็นมาของภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน

2.2 คติความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องทองลงหิน

2.3 กระบวนการการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหิน ซึ่งประกอบด้วย

2.3.1 ผู้ถ่ายทอด

2.3.2 ผู้รับการถ่ายทอด

2.3.3 เนื้อหาสาระ

2.3.4 วิธีการถ่ายทอด

2.3.5 สื่อ อุปกรณ์ในการถ่ายทอด

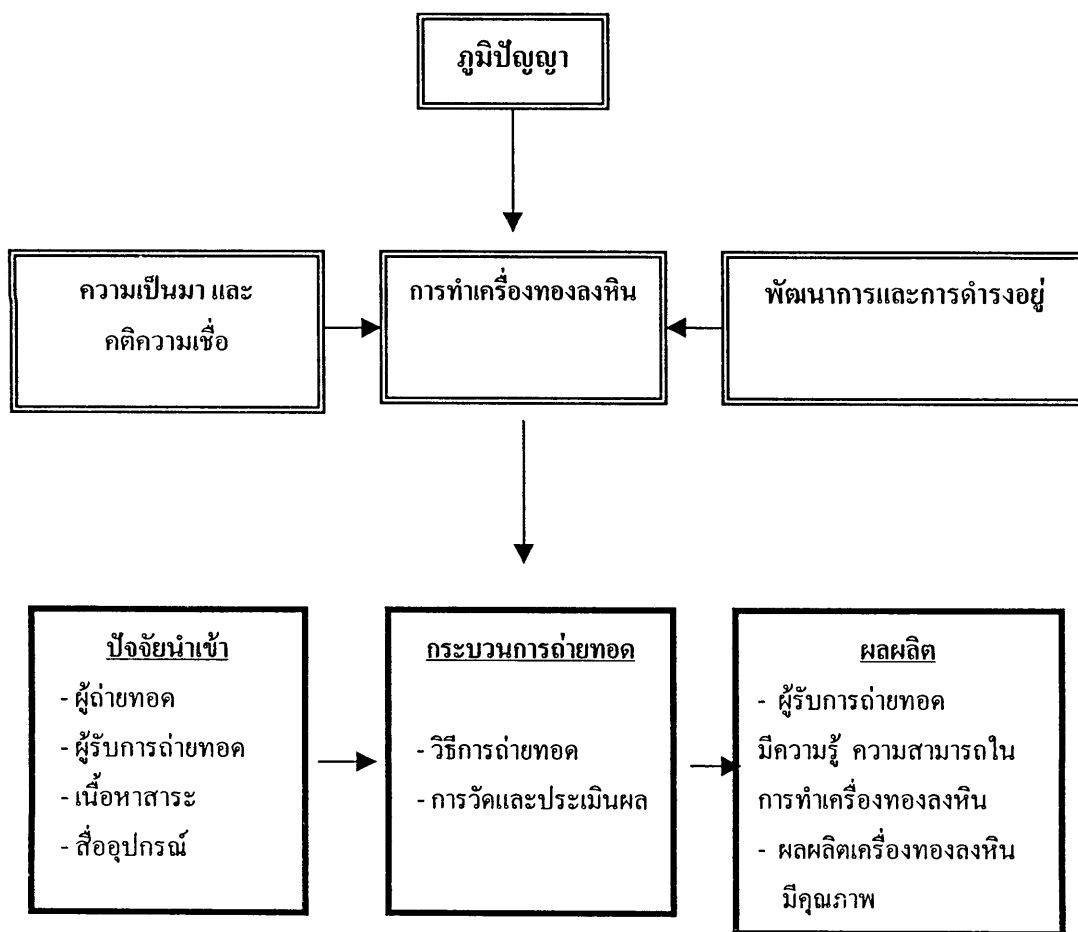
2.3.6 การวัดและการประเมินผลการเรียนรู้

2.4 พัฒนาการและการดำรงอยู่ของเครื่องทองลงหิน

3. ระยะเวลาในการวิจัย ช่วงเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ระหว่างวันที่ 1 มีนาคม ถึง 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2546

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดและหลักการที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน สามารถประมวลเป็นแผนภาพกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความฉลาดไหวพริบในการทำ หรือผลิตเครื่องทองลงหิน
2. การถ่ายทอด หมายถึง การสอน การบอก การฝึกหัดวิธีการทำเครื่องทองลงหิน จาก คนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ของหมู่บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัด นครราชสีมา
3. กระบวนการ หมายถึง วิธีการ ขั้นตอน รูปแบบ ชั้นเชิง ในการผลิตเครื่องทองลงหิน
4. เครื่องทองลงหิน หมายถึง งานหัตถกรรม ประเภทเครื่องโลหะที่เกิดจากการผสม ระหว่าง ดีบุก ทองแดง และเศษสำริด
5. ผู้ถ่ายทอด หมายถึง บุคคลที่มีความรู้และทักษะในกระบวนการทำเครื่องทองลงหิน เป็นอย่างดี และมีความสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้และทักษะในกระบวนการทำเครื่องทองลงหิน แก่ผู้รับการถ่ายทอดได้
6. ผู้รับการถ่ายทอด หมายถึง บุคคลที่ต้องการมีความรู้และทักษะในกระบวนการผลิต เครื่องทองลงหิน
7. เนื้อหาสาระ หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตเครื่องทองลงหินทุก ขั้นตอน
8. สื่ออุปกรณ์ หมายถึง เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ที่ช่วยให้ผู้ถ่ายทอดสามารถถ่ายทอดให้ ผู้รับการถ่ายทอดเข้าใจในสาระความรู้และทักษะกระบวนการผลิตเครื่องทองลงหิน ได้เป็นอย่างดี
9. การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ หมายถึง การที่ผู้ถ่ายทอดสังเกต และประเมินความสามารถของผู้รับการถ่ายทอดในกระบวนการผลิตเครื่องทองลงหินตั้งแต่เริ่มต้นศึกษาจนสำเร็จ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ข้อมูลประวัติความเป็นมา คติความเชื่อ พัฒนาการและการดำรงอยู่ ของการทำเครื่องทองลงหินตลอดจนกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหินบ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เพื่อเผยแพร่ให้เป็นแหล่งศึกษา ค้นคว้าของ นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป

2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปวางแผนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้ประชาชนตระหนักเห็นคุณค่าและความสำคัญ เพื่อช่วยกันจรรโลงไว้ซึ่งภูมิปัญญาของท้องถิ่นตน

3. เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่เกี่ยวข้องต่อไป